

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2021-ci ilin Azərbaycan Respublikasında “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi haqqında Sərəncam imzalayıb. Yanvar ayının 5-də imzalanan həmin Sərəncam özündə yalnız Azərbaycan yazılı ədəbiyyatının yaradıcılarından biri olmaqla bərabər, dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, işıqlı olduğu qədər də ibrətamiz və mənalı əsərlərin müəllifi olan böyük şairin anadan olmasının 880 illiyini ehtiva etmir. Bu ali dövlət sənədi həm də daşıyıcısı olduğumuz dəyərlərin ötürüldüyünü, bəşər sivilizasiyasına böyük fikir sahibləri bəxş etmiş millətin o dəyərlər yolunu getməkdə ısrarını təsdiq edən sənəddir. Biz elə hesab etmirik ki, ancaq fəvqəladə yaradıcılıq istedadına malik olan insanlar dahi-dəyilərə çağırılır, dahi, bu keyfiyyətə malik olmaqla bərabər, həm də insanın missiyası olan yolda ona verilmiş ruhun daşıyıcısı, ötürücüsü olan şəxsiyyətlərdir. O, həmin ruhdur ki, insanlığın əbədi yol yoldaşı olmalıdır.

Mahirə HÜSEYNOVA,
ADPU-nun filologiya fakültəsinin dekani,
filologiya elmləri doktoru, professor

880 il əvvəl Gəncədə doğulan və bütün ömrü boyu yaşadığı şəhəri tərk etməsə də, öz ağlagəlməz zəhməti sayəsində fars və ərəb dillərini dərinləndirən mənimsəyən, özünə qədər yaranmış türk, fars və ərəb ədəbiyyatını, fəlsəfəsini mükəmməl öyrənən, iki dildə – türk və fars dillərində gözəl lirik, möhtəşəm epik şeir növləri yaradan Nizami Gəncəvi o ruhla yaşamış və yaratmışdır. 800 ildən artıq müddətdir ki, Nizami ancaq dərin mənə yüklü daşıyan əvəzsiz şeir yükü ilə deyil, həm də insanlara elmin güdrətini təlqin edən, onları proqresdə olan yolun yolçusu olmağa dəvət edən bir missioner kimi Yaxın Şərqdən Orta Asiyaya qədər olan geniş coğrafiyada simvola dönübdür:

*Mən söz cadugəriyəm, təzə, köhnə hər nə var,
Mənim məftunum olar, mənim heyranım olar!*

*Bütün sehrbazları mat qoyur sehrim mənim!
Mələkləri aldadan əfsundu şerim mənim.*

*Gəncəm – Babilim mənim Harutu yandırmada,
Ən uzaq ulduzları Zöhrəm nurlandırmada.*

*Düz–görəyim bilirəm öz cadugər şerimi,
Halal sehrim sındırır harutun hər sehrini.*

*Ürəyinin şəkildir Nizamının sözləri,
Mənim halal sehrimlə daim canlı, dipdiri!*

Bu, “söz cadugəriyəm” – deyən şairin təkcə şeir haqqında qənaəti deyil, insan üçün normaya çevrilməli olan “halallıq” anlayışını “Halal sehrim sındırır harutun hər sehrini” – yazan filosofun tövsiyə etdiyi yaşayış normasıdır. Bu, sufizmin- yeni eramın ilk min illiyini yola salmış cəmiyyətin özünü təftiş zərurətindən təzə–təzə cücərməyə başlayan, islam mədəniyyətinin inkişafının yollarını göstərən cərəyanın poetikada ilk nümunələrindən biridir. Sonralar həmin cərəyanın görkəmli nümayəndələrindən biri olaraq tanınacaq şair Nizami Gəncəvi, şeyxlik mərtəbəsinə qədər yüksəlmiş Əbu Məhəmməd İlyas ibn Yusif Şeyx Zəkimiyyəddin belə hesab edirdi ki, mədəniyyətin təkmilləşdirilməsi dinin durğunlaşmasının, onun adicə quru qanunlar toplusuna çevrilməsinin, ruhunun itirilməsinin qarşısını alır. Şeyx Nizami əmin idi ki, mədəni təmizlikdən keçən yol insanı kamilliyə aparan başlıca vasitədir və o bu vasitə ilə özündə dözümlülük, sülhsevərlik, yüksək əxlaqi keyfiyyətlər tərbiyə edə bilər. Onun fikrincə, Allaha içdən gələn sevginin məhərində iki amilin dayanacağı mütləqdir: mədəni pəklilik və dünyanı dərk etmək.

Yaşadığımız ilin “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi, əlbəttə, hər bir azərbaycanlının, o cümlədən, ilk növbədə, Şərq insanının diqqətini böyük şair–filosofa yönəltməyə xidmət edir. İnanırıq ki, ölkə Prezidentinin imzaladığı bu xüsusi əhəmiyyətli dövlət sənədi, ilk növbədə, ədəbiyyatşünas

alimlərimizin yeni tədqiqat sahələrini araşdırmaq üçün stimula olacaqdır. Onu nəzərə alsaq ki, məsələ ancaq Nizami Gəncəvi yaradıcılığının sistemli şəkildə tədqiqatlara cəlb edilməsi, fundamental tədqiqat materiallarının akademik səviyyədə nəşr olunması, ümumiyyətlə, mütəfəkkir şairin ədəbi irsinin ədəbiyyatşünaslığın elminin diqqət mərkəzində olması mövqeyindən yanaşılması subyektiv yanaşma sayıla bilər. Haqqında danışdığımız, 2021-ci il yanvar ayının 5-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı Sərəncamın preambulasında oxşar yanaşmalar nəzərə alındığından dərindən ki, qeyd olunur: “Nizami irsi uzun zamanı bəri dünya elmi–ədəbi fikrinin diqqət mərkəzindədir. Ölkəmizdə dahi şairin əsərləri dəfələrlə nəşr olunmuş, ədəbi irsinin öyrənilməsi və tanınması sahəsində xeyli iş görülmüş, çox sayda tədqiqatlar meydana gətirilmiş, eləcə də dünya nizamşünaslığında ilk dəfə olaraq əsərlərinin elmi tənqidi mətni hazırlanmışdır. Bu proseslərin intensiv şəkildə almasına başlanmasından Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 illik yubileyi ərəfəsinə təsadüf edir. Dahi şairin yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd olunması ilə bağlı ilk qərar 1939-cu ildə qəbul edilmiş, lakin ikinci Dünya müharibəsi səbəbindən yubileyin yalnız 1947-ci ildə keçirilməsi mümkün olmuşdur. O illərdən etibarən Nizamının dövrü, həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı yeni–yeni araşdırmalar aparılmışdır”.

Preambulada qeyd olunduğu kimi, Nizami Gəncəvi yaradıcılığı ilə bağlı ölkəmizdə kifayət qədər araşdırmalar aparılıb. Qeyd edək ki, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu və Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi o yönündə araşdırmaların ardıcılığı və dayanıqlığı üçün əsas fundamental baza hesab oluna bilər.

Onu da nəzərə alsaq ki, Azərbaycan Respublikasının nominal suverenliyi zamanlarında Nizami Gəncəvi irsinin akademik araşdırılması işinin tamamilə yeni müstəviyə keçirilməsi Ümummilli Lider Heydər Əliyevin bilavasitə diqqət və qayğısı sayəsində xüsusilə aktual olmuşdur. Onun iradəsi ilə 1979-cu il yanvar ayının 6-da “Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsinin, nəşrinin və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında”, 1981-ci ilin avqust ayında isə “Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 840 illiyi haqqında” qərarlar təkcə Nizami irsinin tədqiqi sahəsində deyil, ümumən orta əsrlər Azərbaycan mədəniyyətinin sistemli araşdırılması üçün geniş perspektivlər açmışdır. Həmin illərdən ədəbiyyatşünaslığımızda nizamişünaslıq

məktəbi daha da mükəmməlləşərək ən aktual tədqiqat sahələrindən birinə çevrilmişdir. Prezident İlham Əliyevin imzaladığı Sərəncamda indiyə qədər görülmüş işlər qeyd olunmaqla perspektivdə həmin məktəbin görməli olduğu işlər, qarşıda dayanan vəzifələr bir daha yada salınır: “Nizami dövrü, ədəbi irsi və məktəbi problemləri müasir humanitar düşüncənin tələbləri kontekstində və azərbaycanlılıq məfkurəsi işığında tədqiqini gözləyir”.

Lakin bir daha vurğulamaq istərdik ki, adıçəkilən Sərəncamın fəlsəfəsi ancaq bunları ehtiva etmir. Söhbət “Nizami ili” çərçivəsində yalnız aparılan elmi tədqiqat işləri, nəşr olunan kitablarla bitmir, söhbət XII əsr Azərbaycan, həmçinin Şərq ədəbiyyatının, fəlsəfi fikrinin ən böyük yaradıcılarından birinin Azərbaycan insanına nə qədər doğmalaşdırıla biləcəyimizdən gedir. Azərbaycanda elan olunan “Nizami Gəncəvi İli” bu nöqtəyi- nəzərdən ancaq nizami-

Nizami Gəncəvi - 880

“Nizami Gəncəvi İli”

Gələcək üçün çağırış

şünaslar, Nizami irsinin araşdırılması işi ilə diplom işi hazırlayan tələbələrə başlamış, akademiklərə qədər, bütün tədqiqatçılar üçün də deyil, orta ümumtəhsil və yaxud ali təhsil müəssisələrində çalışan müəllimlərə qədər hamıya, bütün ziyalılarıma çağırışdır. Bu çağırışa hamılıqla qoşulmalıyıq. Bu çağırış Nizami Gəncəvinin, 800 ildən artıqdır ki, təkcə Azərbaycan ədəbiyyatını deyil, xalqımızın ruhunu, onun əxz etdiyi bəşəri dəyərləri öz yaradıcılığında ifadə edən, dünyada yayan böyük mütəfəkkiri kitab rəflərindən, internet resurslarından hər bir azərbaycanlının könlünə köçürmək çağırışdır. Hesab edirik ki, bu çağırışa elmi və pedaqoji ictimaiyyətdən əlavə, çap və elektron mediası, yaradıcı təşkilatlar və onların nümayəndələri qoşularaq Nizamini elmi mərkəzlər, yaxud sinif otaqları və ya auditoriyalardan xalqın içinə aparacaqlar. Bu məsələnin təqvim tədbirlər çərçivəsindən ümummilli ideologiyamızın tərkib hissəsinə çevrilməsi millət, xalq olaraq hər birimizin üçün prioritet istiqamət olmalıdır. Yeri gəlmişkən, hazırda ölimizin altında olan törcümələrin yüksək səviyyədə olmaması ilə bağlı hələ 1939-cu ilin avqustunda o zamanı NKVD-dən Azərbaycan KP MK-ya arayıb göndərilmişdi (Nizami əsərlərinin tərcüməsi haqqında NKVD-nin xüsusi arayışı”. “525-ci qəzet”. 17 sentyabr, 2017-ci il. S.10). Arayıbda Mərkəzi Komitə törcümə işinin aşağı səviyyədə aparılması barədə məlumatlandırıldı. Həmin törcümələrin bəzilərinin görkəmli şairlərimiz tərəfindən aparılmasına baxmayaraq, orijinala müqayisədə hədsiz zəifliyi ayrı–ayrı mütəxəssislər tərəfindən sonralar da qeyd edilib. Etiraf edək ki, böyük Nizamının yaradıcılığının ən mükəmməl səviyyədə təqdimatı nizamişünaslığın başlıca problemi hesab edilməlidir və şübhə etmirik ki, ədəbiyyatımız və mədəniyyətimizin böyük hamisi cənab Prezidentimiz birinci müraçietdə bunun həll olunmasını, əsərlərin böyük şairin adına layiq törcümə olunması məsələsinin həll olunmasını təmin edəcəkdir. 2001-ci il iyun ayının18-də və həmin il avqustun 9-da Ümummilli Lider tərəfindən imzalanmış “Dövlət dilinin təbiiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında”, “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün qeyd edilməsi haqqında” fərmanlarından sonra “Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti və elminin ən gözəl nümunələrini gələcək nəsillərə çatdırmaq probleminin həllini xatırlayaq. Azərbaycan dilində əvvəllər kiritilən qrafikasında çap olunmuş əsərlərin latın qrafikası ilə yenidən nəşrinin kütləvi şəkildə həyata keçirilməsi məqsədi ilə 2004-cü il yanvar ayının 12-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı “Azərbaycan di-

linədə latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” Sərəncamının cənab Prezidentimizin imzaladığı ilk dövlət sənədləri sırasında dayandığını yada salmaq kifayətdir. Söhbət, ilk növbədə, ədəbiyyatımızın klassiklərinin əsərlərinə qayğıdan gedir. Onların xalqın arasına qədər gedib çatması isə birinci növbədə ziyalılarımızın öhdəsinə düşən vəzifədir. Etiraf etməkdən çəkinməyək ki, oxşar məsələlərlə bağlı yaxın, uzaq qonşularımızın təcrübəsini yaddan çıxarmamalıyıq. Yeri gəlmişkən, XII əsrin sonlarında tarixi və mədəniyyətinə, ədəbiyyatına hər birimizin böyük hörmətlə yanaşdığımız qonşu Gürcüstanda yaşayıb yaratmış, Nizami Gəncəvi yaradıcılığından bəhrələnən, məşhur “Pələng dərisi geymiş pəhləvan”ın müəllifi Şota Rustavelinin araşdırmaçılarından birinin sözlərini yada salmağı lazım bilir. Məsələn, Rustaveli dövrünün abidələrini tədqiq edən SSRİ Elmlər Akademiyasının akademik İosif Orbeli Şota Rustavelinin daha fundamental araşdırılmasına zərurətini belə ifadə edirdi: “Rustavelini anlamaq, həm də layiqincə anlamaq, XII–XIII əsrlər Şərq mədəniyyətini anlamaq deməkdir. Rustavelini layiqincə, bütün dahiliyi ilə anlamayan bir adam, deməli, Şərqi anlamır”. “Pələng dərisi geymiş pəhləvan”ı gürcü dilindən rusçaya çox gözəl törcümə edən Şalva Nutschubidze isə yazırdı: “XII əsr gürcü ədəbiyyatında Rustavelinin yaşlı müasirlərindən Çaxruxadzenin əsərlərində belə Nizamiyə işarələr vardır. Rustaveli Nizamini açdığı Şərq renessansının yolu ilə getmişdir”.

İranın görkəmli ədəbiyyat tədqiqatçısı V. Dəstəgirdi isə yazırdı: “Ürfan və şeir mülkünün ən böyük sultanı Mövlana Cəlaləddin Rumi həkim Nizamının şeirlərindən bir çox iqtibaslar etmişdir. Mövlana Ruminin məsnəvi və qəzəllərini incələyən fəzilətli alim Ağə Hadi Xairi qeyd edir: “Mövlana Rumi Nizamının “Divan”ını həmişə öz gözü önündə saxladı və ondan mənəca böyük ölçüdə iqtibaslar edirdi. Halbuki, o, həkim Sənai Qəznəviyə böyük rəğbət bəsləməyinə baxmayaraq, ondan iqtibaslar etməmişdir. Bu iqtibaslar, şübhəsiz, Nizami şeirinin bir fenomen olduğunu isbat edir, belə olmasaydı, Mövlana kimi bir ustadı özünə necə cəlb edə bilərdi?!”

Mövlana, Nizamının bir qəzəldən bu şəkildə istifadə etmişdir.

Cəvab anke Nezami be nəzm miqeyd
“Cəfa makon ke cəfa şive-ye vəfa-ye to nist”.

(“Cəfa etmə, çünki cəfa sənəin vəfadarlığına yarasdır” – sətri törcümə).

M.F.Körpülü isə V.Bartoldun “İslam mədəniyyəti tarixi” adlı kitabına yazdığı qeydlər arasında onun belə bir sitatını verir:

“Nizami İran və türk məsnəvîçilərinin ən böyük ustadı, İranın ən böyük şairlərindən biridir və onun şeirlərində olduqca tərəvətli türk sözlərinə də təsadüf edilir”.

Məşhur alman tədqiqatçısı P.Horn isə 1925-ci ildə Berlində nəşr etdirdiyi kitabında Nizamini Firdovsidən üstün tutur və aralarındakı fərqi “yerdən göyə qədər” adlandırır, Nizamini “mənzum roman sahəsində sevilən yeganə ustad” olaraq qeyd edirdi.

Y.Bertlesə görə isə “Nizamının ikinci poeması “Xosrov və Şirin” dünya ədəbiyyatında tayı–bərabəri olmayan, heyrləndirici dərəcədə kamil bir əsərdir. Yaxın Şərq ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq, insanın şəxsiyyəti bütün dəyərləri ilə bizə göstərilmişdir. Həm də şairin əl–qolunu bağlayan ənənələrdə yerləşmiş bir mövzunu işləmək surətiylə”. Bertels Nizamının qəhrəmanlarını belə təqdim edirdi:

“İnsan ruhunu lazımcına anlamaq nəticəsində edilən incələmə Nizamiyə dünya ədəbiyyatının ölməz əsərləri arasında daimi yer almış klassik qəhrəman surətlərini yaratmaq imkanını vermişdir. Şirin, Fərhad, Leyli, Məcnun, Bəhrəm və İsgəndər öz sifətlərinin tam əksini Nizamının əsərlərində tapmışlar. Türkiyədən tutmuş müsəlman Hindistanına qədər həmin surətlər bu bəçimlərlə Yaxın Şərqi ədəbiyyatlarının hamısına keçmiş və bu vəziyyətləri ilə bizim günümüzə qədər yaşamışlar və gələcəkdə də yaşamaqları təbiiydir”. Bertelsin qənaətinə, “Nizami üç növ eşq müəyyənləşdirir: a) qəhrəmancasına eşq; b) faciəli və ya fəlakətli eşq; c) cəf kəmkəz üçün əyləncə və ya oyuncaq olan eşq”. Dünyaca tanınan şərqşünas, Şərq ədəbiyyatının nadir araşdırmaçısı daha sonra Avropa ədəbiyyatının ən güdrətli epos ustası ilə apardığı müqayisəli təhlildə belə qənaətə gəlir: “Homerin qəhrəmanlarının Avropadakı şöhrətlərindən Nizami qəhrəmanlarının Şərqdəki müvəffəqiyyətləri daha genişdir. Nizami müxtəlif xalq ədəbiyyatlarına göstərdiyi təsir kimi, özü də xalq ədəbiyyatından (folklor) faydalanmışdır”. Müəllifə görə, bu, şairin ənənələrinə ayrı bir əhəmiyyət və canlılıq vermişdir. Müxtəlif müşahidə nöqtələrindən incələdiyi Nizamının böyüklüyünün miqyasını təyin etmək üçün ölçü tapa bilməyən Bertels sonda qənaətini belə bölüşür: “Nizami üçün ölçü yoxdur, onu ancaq özü ilə ölçmək mümkün olur!” .

Yaradıcılığa lirik şeirlər – qəsidə, qəzəl və rübailərlə başlayan Nizami qısa bir zaman ərzində öz “Divan”ını tərtib etmiş və bir şair kimi məşhurlaşmışdır. Onu populyar edən, dünya şöhrəti qazandıran, “Xəmsə” adlandırılan beş poeması (“Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl”, “İsgəndərnəmə”) isə ədəbiyyata tamamilə yeni bir poetik səs, nəfəs gətirmişdir.

Nizami Gəncəvi sözün qiymətini bilən, onun ağırlıqları altında poeziyanın yükünü çəkən, nadir istedadın fitrəti ilə adını dünya ədəbiyyatının korifeyləri sırasına həkk etdirən fikir adamı kimi yaşamaqda davam edir.

*Öçülüib–biçilərsə incə fikir, incə söz,
Nə qədər gözəlləşər, olar ürəyincə söz.*

*Kim ki sözə söz qoşub tapar haqqın səsinə,
Sözə iki aləmin açar xəzinəsini.*

*Bu xəzinəni yalnız açar tapanlar açar,
Yalnız söz ərlərinin dilləridir bu açar.*